

**ПРЫНЦЫП ПАБУДОВЫ АКАДЭМІЧНАГА ДАВЕДНІКА
«СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ АРФАГРАФІЯ»:
ВАРТАСЦІ І НЕДАХОПЫ**

Уводзіны. Акадэмічны даведнікі па арфаграфіі і пунктуацыі рускай і беларускай моў [1, 2] – новы від выданняў, які з’явіўся на постсавецкай прасторы ў пачатку XXI ст.. Падставамі для стварэння іх сталі а) змены, якія адбыліся ў мове канца XX – пачатку XXI ст., б) неадпаведнасць для сучаснасці асобных арфаграфічных рэкамендацый 60-х гг. XX ст. – часу апошняй афіцыйнай карэкціроўкі правапісных зводаў, в) пропускі і недакладнасці ў фармулёўках тагачасных арфаграфічных прадпісанняў.

Задача артыкула – устанавіць асноўныя прынцыпы, якіх прытрымліваліся пры падрыхтоўцы апарата выдання аўтары-складальнікі кнігі «Сучасная беларуская арфаграфія», пазіцыянаванай як акадэмічны даведнік, і акрэсліць іх адпаведнасць заяўленаму тыпу выдання.

Матэрыяламі для ўстанаўлення адметнасцей арфаграфічнага даведніка сталі метадычныя і навуковыя распрацоўкі Л. В. Зіміной [3], Т. В. Кульматавай [4], А. Э. Мільчына [5], Н. З. Рабінінай [6], матэрыялы ГОСТ 7.60 – 2003 і некаторыя іншыя.

Асноўная частка. Пад тэрмінам акадэмічны даведнік па арфаграфіі мы павінны разумець навуковае выданне, не прызначанае для суцэльнага чытання, адрасаванае шырокай чытацкай аўдыторыі, якое характарызуецца лакалізмам выкладу правілаў, вычарпальнасцю, несупярэчлівасцю звестак адносна напісання слоў, размешчаных у парадку, зручным для іх хуткага знаходжання, наяўнасцю каментарыяў і сродкаў пошукавай арыентацыі.

Від такога выдання прадугледжвае шырокую навукова-практычную мэту – паказаць графіка-арфаграфічную сістэму сучаснай беларускай мовы ў яе жывым функцыянаванні. Дасягненню такой мэты ў многім спрыяе бездакорны, падрыхтаваны на высокім навукова-метадычным узроўні апарат выдання. За яго якасць, належную інфармацыйнасць разам з аўтарамі нясе адказнасць і рэдактар.

Вопыт аналізу акадэмічных выданняў, здзейснены расійскімі вучонымі, дазваляе акрэсліць шэраг абавязковых патрабаванняў, што мусяць прад'яўляцца і да апарата кнігі, рэкамендаванай да друку акадэмічнай установай Рэспублікі Беларусь (аналізаванае выданне рэкамендавана вучоным саветам Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі). Агучым і прааналізуем асноўныя з іх.

1. Змест выдання. Гэтым тэрмінам абазначаюць паказальнік загаловаў выдання. Ён раскрывае перад чытачом будову твора. Змест акадэмічнага даведніка павінен быць поўным, деталёвым і дакладна адлюстроўваць назвы ўсіх частак, існаваных у тэксце выдання. Гэта найперш патрэбна для рэалізацыі прынцыпаў зручнасці, хуткасці і камфортнасці пошуку неабходных звестак. Яны і былі пакладзены ў аснову складання зместу. Аднак, як сведчыць аналіз кнігі «Сучасная беларуская арфаграфія» [2, с. 271–272], асобныя аспекты гэтых прынцыпаў не атрымалі належнага адлюстравання на старонках дапаможніка у раздзеле «Змест».

Па-першае, са зместу не вынікае, што пасля правілаў на старонках 13, 14, 20, 39, 44, 50, 53, 57, 59, 65, 67, 71, 75, 77, 78, 81, 83, 98, 100, 103, 106, 111, 122, 130, 133, 136, 139, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 170 у даведніку змешчаны каментарыі. А таксама тое, што адзіны прынцып размяшчэння каментарыяў парушаны. Іх няма да параграфу, што ўтвараюць Главу 7 «Правілы напісання разам, праз злучок, асобна». Агульны каментарый змешчаны толькі да ўсёй главы на с. 166–168. А на с. 127 каментарый чамусьці знаходзіцца перад правіламі.

Па-другое, змест не інфармуе чытача пра наяўнасць спісаў слоў, што прыводзяцца пасля асобных правілаў: «Спіс складаных слоў з першым кампанентам *радыё-*» (с. 15–19), «Спіс складаных слоў з першым кампанентам *радыі-*» (с. 19), «Спіс слоў з э ў пачатку запазычаных слоў» (с. 21–34), «Спіс слоў з е ў пачатку запазычаных слоў» (с. 34–35), «Спіс слоў з э ў канцы запазычаных слоў» (с. 35–36), «Спіс слоў з е ў канцы запазычаных слоў пасля л і к» (с. 36–37), «Спіс слоў з е ў канцы запазычаных слоў пасля апострафа і мяккага знака» (с. 37), «Спіс запазычаных слоў з э пасля губных зычных і пасля з, с, н» (с. 37–38), «Спіс слоў з канцавымі ненаціскнымі фіналямі *-аль, -ар*» (с. 40–42), «Спіс складаных слоў, у якіх у першай частцы захоўваецца *о*» (с. 46–48), «Спіс запазычаных слоў, у якіх нельга праверыць правапіс звонкіх і глухіх зычных» (с. 68–70), «Спіс запазычаных слоў, у якіх падваенне не адлюстравана на пісьме» (с. 85–95), «Спіс слоў, якія пішуцца з прыстаўкай *су-*» (с. 114–117), «Спіс слоў, якія пішуцца з прыстаўкай *са-*» (с. 117–120).

Па-трэцяе, асобныя пункты Зместу сведчаць, што рэдактары і аўтары не праявілі належнай увагі да найменняў раздзелаў і параграфу. Так, назва Главы 4 даведніка і назва § 20 супадаюць — «Правілы абрэвіятур». Гэта недапушчальна з пункту гледжання логікі канструявання любой навуковай працы, а тым больш для акадэмічнага выдання.

2. Суправаджальны артыкул (прадмова). Гэта яшчэ адзін абавязковы элемент апарата любога акадэмічнага выдання. Яе асноўныя задачы: а) падкрэсліць прыкладны характар даведніка, паказаць яго карыснасць для спецыяліста, які займаецца стварэннем і рэдагаваннем тэкстаў, настаўніка, вучня і шараговага аматара; б) патлумачыць мэту, асаблівасці зместу; в) прывесці рэкамендацыі па выкарыстанні даведніка; г) лаканічна, але грунтоўна паказаць адрозненне ад іншых выданняў аналагічнай тэматыкі.

У рэальным выданні мы маем толькі назву «Прадмова», змест якой не адлюстроўвае тое, што чакае пабачыць зацікаўлены чытач (с. 3–12). Тут:

— акрэслена мэта ўвядзення ў дзеянне Закона «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» – «будзе садзейнічаць стабілізацыі правапісных нормаў сучаснай беларускай мовы і ліквідацыі арфаграфічнага разнабою на старонках беларускамоўных выданняў» [2, с. 3];

— звернута ўвага на ролю арфаграфічных нормаў: а) стабільнасць у сферы моўнай камунікацыі, б) маюць важнае дзяржаўнае і палітычнае значэнне; в) адлюстроўваюць асаблівасці і заканамернасці моўнай сістэмы, г) забяспечваюць функцыянаванне пісьмовай мовы ў важнейшых сферах зносін [2, с. 3];

— робіцца спроба патлумачыць, чаму ў канцы ХХ ст. пытанне аб удасканаленні беларускага правапісу набыло асаблівую актуальнасць: а) істотна абнавіўся слоўніковы склад беларускай мовы, б) лексіка папоўнілася шматлікімі запазычаннямі, якія патрабуюць арфаграфічнага ўпарадкавання [2, с. 4];

— робіцца экскурс у гісторыю беларускага правапісу: згадваецца граматыка Б. Тарашкевіча (1918 г.), Акадэмічная канферэнцыя (1926), пастанова 1933 г., правілы 1959 г., якія інтэрпрэтуюцца як першая спроба стварэння поўнага зводу беларускага правапісу [2, с. 7];

— указаны 15 пунктаў асноўных змен у беларускім правапісе пасля прыняцця Закона (2008).

У адпаведнасці са змешчанай інфармацыяй, гэтая частка даведніка павінна была б называцца «Уводзіны» і прайсці сур'ёзную рэдактарскую апрацоўку, каб адпавядаць высокаму статусу акадэмічнага выдання. Вось толькі некаторыя хібы гэтага раздзела.

1. Адсутнічае паўната выкладу фактаў. Напрыклад, не называюцца прычыны, чаму правапіс 1933 г. і правапіс 1957 г. не змаглі вырашыць выдавочных для свайго часу праблем беларускай мовы. Асобныя факты патрабуюць праверкі і ўдакладнення. Так, на с. 5 ёсць такі сказ: «У складзе камісіі працавалі найбольш вядомыя і аўтарытэтныя лінгвісты таго часу, беларускія пісьменнікі: С. Некрашэвіч (старшыня), Я. Лёсік, В. Ластоўскі, П. Бузук, І. Бялькевіч, Я. Купала, У. Чпаржынскі (?), А. Багдановіч (сакратар)». Паўстае пытанне: Хто такі У. Чпаржынскі? Навукоўца з такім прозвішчам у 20-я гады ХХ стагоддзя не было.

2. Назіраюцца неапраўданыя паўторы адной і той думкі. Параўнайце: «Увядзенне ў дзеянне Закона «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і

пунктуацыі» будзе садзейнічаць стабілізацыі правапісных нормаў сучаснай беларускай мовы і ліквідацыі арфаграфічнага разнабою на старонках беларускамоўных выданняў» [2, с. 3] і «Прыняцце Закона Рэспублікі Беларусь «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» ... будзе садзейнічаць стабілізацыі арфаграфічных нормаў беларускай літаратурнай мовы ...» [2, с. 10]. Або яшчэ два фрагменты адносна прычын удакладнення беларускага правапісу: «... у канцы ХХ стагоддзя пытанне аб удасканаленні беларускага правапісу набыло асаблівую актуальнасць. Менавіта ў гэты перыяд у сістэме беларускай мовы і моўнай практыцы адбыліся пэўныя змены. Істотна абнавіўся слоўнікавы склад беларускай мовы, лексіка папоўнілася іматэлікімі запазычаннямі, якія ў першую чаргу патрабуюць арфаграфічнага ўпарадкавання. Акрамя таго, на старонках беларускамоўнага друку атрымалі пашырэнне ненарматыўныя арфаграфічныя варыянты» [2, с. 3–4] і «Праблема ўнясення змен у правілы беларускай арфаграфіі зноў востра ўзнікла ў канцы ХХ стагоддзя. Пытанне аб чарговых зменах у беларускім правапісе ў 90-я гады мінулага стагоддзя насіла аб'ектыўны характар (змены ў сістэме беларускай мовы, папаўненне слоўнікавага складу новымі лексічнымі адзінкамі, патрэбы моўнай практыкі, неабходнасць змянення колькасці выключэнняў і інш.) ...» [2, с. 8].

Заклучэнне. Элементы апарата (прадмова, змест) прааналізаванага выдання «Сучасная беларуская арфаграфія: акадэмічны даведнік» сведчаць пра тое, што ў кнізе не цалкам рэалізаваны прынцыпы навуковасці, сістэмнасці, дакладнасці, несупярэчлівасці ў падачы і размяшчэнні матэрыялу. Акрамя гэтага, кніга не мае такіх важных складнікаў апарата навуковага выдання, як а) сістэма скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, якія спрыяюць эканоміі месца і дапамагаюць уніфікацыі афармлення ўсіх элементаў тэкставага і ілюстрацыйнага матэрыялу; б) сістэма спасылак, прадметны паказальнік, указальнік слоў. Спісы, якія прыводзяцца, у многіх выпадках дублююць ужо названыя словы ў тэкстах правілаў ці каментарыяў. Напрыклад, на с. 19 у «Спісе складаных слоў з першым кампанентам радый-» 28 лексем з 36 прыведзеных перапісаны са с. 15.

Літаратура

1. Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник / Под ред. В. В. Лопатина. — М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2010. — 432 с.
2. Сучасная беларуская арфаграфія: акадэмічны даведнік / І.У. Кандрацэня, Л.П. Кунцэвіч, А. А. Лукашанец. — Мінск : Аверсэв, 2012. — 272 с.
3. Зими́на, Л. В. Современные издательские стратегии: от традиционного книгоиздания, до сетевых технологий культурной памяти / Л. В. Зими́на. — М.: Наука, 2004. — 274 с.
4. Кульматова, Т. В. Академические издания как основа формирования специализированного фонда (на примере академического собрания БАН) : дис. ... канд. пед. наук: 05.25.03 / Т. В. Кульматова. — СПб, 2000. — 192 с.
5. Мильчин, А. Э. Культура издания, или Как не надо и как надо делать книги: Практическое руководство / А. Э. Мильчин. — М.: Логос, 2002. — 224 с.
6. Рябинина, Н. З. Технология редакционно-издательского процесса / Н. З. Рябинина. — М.: Логос, 2008. — 180 с.